

»PRESVLAČENJA« *JUDITE* NA ENGLISKI JEZIK¹

Kristina Grgić

UDK: 821.163.42-13=111.09
Izvorni znanstveni rad

Kristina Grgić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb
kgrgic2@ffzg.hr

Kao prilog proslavi petstote obljetnice prvoga izdanja Marulićeve *Judite* u radu se analiziraju njezini prijevodi na engleski jezik. Uz prijevod cjelovita teksta *Judite* Henryja R. Coopera, taj korpus obuhvaća prijevod odabranih dijelova spjeva Grahama McMastera, koji nastoji prenijeti složenu formu izvornika, kao i još četiri kraća ulomka (za koje su zaslužni Thomas Butler, Antun Bonifačić, Ante Kadić te Ivo Šoljan i Vinka Šoljan). Polazeći od metaforičkoga poimanja prijevoda kao preodijevanja hrvatskoga izvornika u novo jezično i književno ruho, analiza ukazuje na različite strategije pojedinih prevoditelja, kao i na specifične načine na koje one pozicioniraju Marulićev tekst u odnosu spram hrvatske i anglofone književne tradicije.

Ključne riječi: Marko Marulić, *Judita*, književno prevođenje, engleski jezik

1. Marulić kao hrvatski i svjetski klasik

Inozemna recepcija Marulićeva opusa, a napose *Judite* kao njegova središnjeg hrvatskog djela, u postupnom je porastu od 1990-ih godina. Nakon cjelovita prijevoda *Judite* na engleski jezik, objavljena 1991. g., u idućim su desetljećima uslijedili njezini integralni prijevodi na mađarski, talijanski, francuski i litavski jezik, kao i prijevodi ulomaka na engleski, slovenski, španjolski, njemački, češki i

---

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2020-02-5611 *Predmoderna hrvatska književnost u europskoj kulturi: kontakti i transferi*.

esperanto.² Niz takvih prevoditeljskih pothvata potvrđuje, barem simbolično, Marulićev status međunarodnoga klasika, koji su mu u ranonovovjekovlju dijelom već osigurali europski odjeci njegova latinskog opusa,³ omogućeni intenzivnim književnim i kulturnim razmjenama na onodobnome europskom prostoru. U kontekstu istovrsnih suvremenih procesa na globalnoj razini, i inozemni se prijevodi *Judite* mogu držati važnim prinosom recepciji Marulićeva djela ne samo u pojedinačnim nacionalnim kulturama nego i u širem, svjetskom kontekstu, poglavito kad je riječ o prijevodima na tzv. velike svjetske jezike poput engleskoga. Intenzitet i značaj suvremene svjetske recepcije Marulićeva opusa ne mogu se, doduše, izjednačiti s njegovom recepcijom unutar europske kulture 16. i 17. stoljeća. Njegov se opus danas ponajprije promatra kao sastavni dio hrvatske književnosti, kao jedne od tzv. manjih književnosti, kojima nisu zajamčeni uzajamnost i ravnopravan položaj u procesima europske i svjetske književne razmjene.

Napose je upitno kakav bi odjek u tome kontekstu mogli imati stariji hrvatski klasici, koji predstavljaju stanovit izazov i današnjim domaćim čitateljima, te se može pretpostaviti da će broj potencijalnih čitatelja prijevoda Marulićeva biblijsko-vergilijevskog epa biti ograničen i ponajviše uključivati stručnjake-slaviste, pa i komparatiste.⁴ Na općeniti problem recepcije starijih, napose renesansnih, autora svojedobno je upozorio i jedan od prevoditelja Marulićeve *Judite* Henry R. Cooper, ističući da tekstovi tih autora više nisu u tolikoj mjeri bliski suvremene čitateljskom ukusu te se njihovo razumijevanje i cijenjenje (*appreciation*) »mora poučavati i učiti, jer više ne proizlazi iz neposredovanoga, nepromišljanoga užitka u tekstu.«⁵ Sličnu je napomenu u svezi s čitateljskom recepcijom *Judite*

² Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, Erasmus naklada – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Književni krug Split – *Marulianum*, Zagreb – Split, 1999, 215–216; Bratislav Lučin, »Marulova *plavca nova* u 500. obljetnicu prvotiska uplovljava razapetih jedara«, *Vijenac*, 28 (2020), 699–700, 19. Podatci o svim izdanjima, kao i prijevodima *Judite* dostupni su i na internetskoj stranici centra *Marulianum* (internet, 13. 10. 2021).

³ Riječima jednoga od istaknutih hrvatskih marulologa Mirka Tomasovića: »Tek, naime, u kasnom postmodernizmu, na izmaku XX. stoljeća, Marulićev biblijsko-vergilijevski spjev, napisan u praskozorje renesanse, u inojezičnim verzijama biva dostupan zainteresiranoj javnosti. To je izgledna potvrda njegove vrijednosti i uvažavanja Marulića kao auktora hrvatskoga jezika, dvojezičnoga pisca, budući da je tijekom XVI. i XVII. stoljeća u Europi bio poznat i slavan isključivo po djelima na latinskomu. Samim tim mijenja se europska slika 'oca hrvatske književnosti', koji smo fenomen dužni motriti i poticati kao još jedan njegov refleksi za dobrobit nacionalne kulture« (M. Tomasović, n. dj. [2], 216).

⁴ Konkretniji podatci o čitateljskoj recepciji engleskih prijevoda *Judite* zasad su mi ostali nedostupnima.

⁵ Henry R. Cooper, »Marin Držić's literary works in English translation«, *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XI. Držić danas – epoha i naslijeđe*, ur. Cvijeta Pavlović i Vinka Glunčić-Bužančić, Književni krug Split – Odsjek za komparativnu

nedavno iznio Bratislav Lučin: »Kad se pristupa tim starim autorima, treba znati, treba naučiti, da se do komunikacije s njihovim djelom, pa onda i do estetskoga doživljaja, ne dolazi tek putem intimnog, osobnog, spontanog prepoznavanja i sentimentalnog doživljaja, nego, vrlo često, i sasvim drugačije – uz pomoć čitateljskog iskustva, znanja o književnoj tradiciji, jeziku, poetici i retorici; (...).«⁶ Tu činjenicu treba imati na umu i u analizi prijevoda Marulićeva teksta, ali i činjenicu da već sama njihova pojava tvori važan prvi korak u nastojanjima da se hrvatska književna i kulturna baština predstavi u svjetskome kontekstu te da se tako i *Judita* prikladno predstavi, riječima Henryja R. Coopera, »kao vrhunsko djelo svjetske književnosti«.⁷

Dok bi globalna dominacija engleskoga jezika *Juditi* u tome kontekstu mogla osigurati širi prostor recepcije, koji bi uključivao i neizvorne govornike, njezini su engleski prijevodi u prvome redu nastali kao rezultat dijaloga između hrvatske i anglofone književnosti i kulture, koji je podrazumijevao dvojaki proces dekontekstualizacije te rekontekstualizacije⁸ Marulićeva izvornika. Rekontekstualizaciju su dijelom mogla olakšati i postojeća recepcijska uporišta ili potencijalne dodirne točke s primateljskom kulturom,⁹ počevši od činjenice da je Marulić u engleskome ranonovovjekovlju također bio poznat kao ugledan kršćanski humanist, čija su djela čitali i kralj Henrik VIII. te Thomas More.¹⁰

Još jedno moguće recepcijsko uporište pruža sadržaj *Judite* kao dio zajedničke zapadne kršćanske tradicije, koji je višekratno preispisivan i u anglofonoj književnoj kulturi, počevši od srednjovjekovne epske verzije na staroengleskome jeziku (*Judith*, oko 10. st.).¹¹ U samome ranonovovjekovlju je, između ostaloga, bio poznat i cijenjen francuski biblijsko-vergilijevski spjev *La Judit* (1574)

---

književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split – Zagreb, 2009, 71. Ukoliko nije drukčije naznačeno, svi prijevodi s engleskoga i njemačkoga jezika su autoričini.

⁶ Bratislav Lučin, »*Judita* nekoć i danas«, *Vijenac*, 29 (2021), 720, 15.

⁷ Henry R. Cooper, »*Judita*«, prev. Suzana Jukić, *Forum* 40 (2001), 4–6, 492.

⁸ Peter Burke, »Cultures of translation in early modern Europe«, *Cultural Translation in Early Modern Europe*, ur. Peter Burke i R. Po-chia Hsia, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, 10, 38.

⁹ Iva Grgić, »Neizvjesnost recepcijskih uporišta: o Cesariću i Tadijanoviću u talijanskim prijevodima«, *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova IX. Hrvatska književnost XX. stoljeća u prijevodima: emisija i recepcija*, ur. Cvijeta Pavlović i Vinka Glunčić-Bužančić, Književni krug, Split, 2008, 50–51.

¹⁰ V. Charles Béné, »Marulić i Engleska«, prev. Ksenija Jančin, *Zbornik radova o Marku Maruliću u povodu 550. obljetnice rođenja i 500. obljetnice njegove »Judite« 1450. – 1501. – 2001.*, prir. Dubravko Jelčić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2005, 87–96.

¹¹ V. npr. Tracey-Anne Cooper, »*Judith* in Late Anglo-Saxon England«, *The Sword of Judith. Judith Studies accross the Disciplines*, ur. Kevin R. Brine, Elena Ciletti i Henrike Lähnemann, OpenBook Publishers, Cambridge, 2010, 171.

Guillaumea Sallustea Du Bartasa,¹² koji je razmjerno brzo preveden na engleski jezik (škotsko narječje; Thomas Hudson, 1584), napose i zbog svojih poveznica s protestantizmom.¹³ *Knjiga o Juditi* nastavila je privlačiti pozornost u anglofonij književnosti i umjetnosti idućih stoljeća,¹⁴ unatoč činjenici da je kasnije isključena iz dominantnijega protestantskog biblijskog kanona. Može se stoga pretpostaviti i da bi Marulićeva *Judita* mogla biti zanimljiva suvremenim (anglofonim) čitateljima, koji bi, kako upozorava i Henry R. Cooper, mogli prepoznati njezino univerzalno značenje i njezinu središnju ideju snage vjere u sukobu s nadmoćnim zlom.¹⁵ Istodobno, pojedini je prevoditelji u paratekstualnim napomenama žele predstaviti i u užemu političko-povijesnom kontekstu, spominjući njezino moguće alegorijsko značenje u odnosu spram onodobnih turskih osvajanja hrvatskih prostora.¹⁶ Premda je takvo uvriježeno stajalište danas osporeno jer nije utemeljeno u samome tekstu *Judite*,¹⁷ potencijalnim bi čitateljima moglo biti zanimljivo i s obzirom na to da tumačenje lika *Judite* kao simbola (vjerničkoga) otpora specifičnome povijesnom nasilniku nije neuobičajeno u zapadnoj tradiciji te je, između

¹² Du Bartasov je spjev uspoređivan i s Marulićevom *Juditom* (Vinko Grubišić, »*Judita* Marka Marulića i *La Judit* Guillaumea Sallustea du Bartasa«, CM XI [2002], 105–119). U povijesti mogućih veza između engleske književnosti i Marulićeva djela zanimljiva je analogija zabilježena i u slučaju *Davidijade*. Naime, istu je starozavjetnu temu nešto kasnije obradio i Abraham Cowley (1618–1667) u nedovršenome engleskom spjevu *Davideis*, a latinska je inačica njegova prvog pjevanja, pronađena u rukopisu splitske obitelji Alberti, krivo pripisvana Maruliću do otkrića rukopisa njegove *Davidijade* (M. Tomasović, n. dj. [2], 112).

¹³ Margarita Stocker, *Judith: Sexual Warrior. Women and Power in Western Culture*, Yale University Press, New Haven – London, 1998, 82–84.

¹⁴ Za pregled najvažnijih obrada priče o Juditi na engleskome jeziku od srednjega vijeka do 20. st. v. npr. Edna Purdie, *The Story of Judith in German and English Literature*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris, 1927; David A. Radavich, »A Catalogue of Works Based on the Apocryphal Book of Judith, From the Medieval Period to the Present«, *Bulletin of Bibliography* 44 (1987), 3, 189–192.

¹⁵ H. R. Cooper, n. dj. (7), 492; Henry R. Cooper, »Translator's Foreword«, Marko Marulić, *Judith*, prev. Henry R. Cooper, Columbia University Press, New York, 1991, x.

¹⁶ H. R. Cooper, n. dj. (7), 492; H. R. Cooper, n. dj. (15), ix–x; Thomas Butler, *Monumenta Sebocroatica, A Bilingual Anthology of Serbian and Croatian Texts from the 12th to the 19th Century*, Michigan Slavic Publications, Ann Arbor, Michigan, 1980, 229; Ante Kadić, »Marulić and Držić, Two Different Characters and Outlooks«, *Journal of Croatian Studies*, 27 (1986), 27, 38; Ivo Šoljan i Vinka Šoljan, *The Canon of Croatian Poetry, 1450–2000*, The Edwin Mellen Press, Lewiston – Lampeter, 2015, 13–14.

¹⁷ Za opsežnije kritičko razmatranje toga pitanja v. Ružica Pšihistal, »Trebali Marulićeva *Judita* alegorijsko tumačenje?«, CM XI (2002), 153–184; Davor Dukić, *Sultanova djeca. Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, Thema, Zadar, 2004, 46–49.

ostaloga, primjenjivano i na spomenuti staroengleski ep, nastao u doba vikinških osvajanja anglosaksonskih prostora.¹⁸

2. Engleski prijevodi *Judite*

Jedini (zasad) cjelovit prijevod *Judite*, koji je objavljen kao zasebno izdanje, potpisuje spomenuti Henry R. Cooper, ugledni angloamerički slavist i prevoditelj.¹⁹ Ostalih je pet prijevoda objavljeno u časopisima i antologijskim izborima na engleskome jeziku,²⁰ kao i u jednome izboru posvećenome isključivo Marulićevu djelu. Tri su prijevoda prethodila Cooperovu, počevši od prijevoda Thomasa Butlera, još jednoga uglednog angloameričkog slavista, koji ga je uvrstio u svoju antologiju južnoslavenskih književnosti.²¹ I dva su iduća prijevoda nastala u Sjedinjenim Američkim Državama, a njih su objavila dva hrvatska iseljenika: književnik Antun Bonifačić (u svojoj antologiji hrvatskoga pjesništva),²² te znanstvenik i sveučilišni predavač Ante Kadić (u tematskome broju časopisa *Journal of Croatian Studies*).²³ Butlerov i Kadićev prijevod obuhvaćaju isti ulomak iz petoga pjevanja, s tek nekoliko redaka razlike (Butler: V, 165–236; Kadićev je izbor četiri retka dulji: V, 165–240). Takvo podudaranje nije slučajno, jer je riječ o jednome od ključnih dijelova Marulićeva spjeva, opisu Holofernova ubojstva.²⁴ Njemu prethode prizori opijene asirske vojske, kojima ovi prijevodi ukazuju i na groteskno-komičnu dimenziju Marulićeva teksta. Osim toga, Ante Kadić je u popratnome članku (objavljenome u istome broju časopisa *Journal of Croatian Studies*) preveo i kratke ulomke iz još dvaju ključnih dijelova *Judite*, početka (I, 1–4) i kraja (VI, 434–441).²⁵ U antologiji Antuna Bonifačića prevedeno je svega osam redaka iz četvrtoga pjevanja, koji nisu u tolikoj mjeri reprezentativni kao prethodni, ali sadržavaju jednu iz niza Marulićevih usporedbi, kao temeljnih sastavnica *Juditina*

---

¹⁸ V. npr. T.-A. Cooper, n. dj. (11), 171, 184; Elena Ciletti i Henrike Lähnemann, »Judith in the Christian Tradition«, *The Sword of Judith. Judith Studies accross the Disciplines*, n. dj. (11), 53. U potonjem se članku u bilješci i spominje Marulićev spjev kao analogan primjer, s tim da bi vrijedilo imati na umu da ni staroengleski spjev *Judith* ne pruža neupitne naznake za političko-alegorijsko tumačenje.

¹⁹ M. Marulić, *Judith*, n. dj. (15).

²⁰ I H. R. Cooper dio je svojega prijevoda (posvetu don Dujmu Balistriliću) kao urednik uključio u *Antologiju hrvatske književnosti (Anthology of Croatian Literature)*, Slavica Publishers, Bloomington, 2011).

²¹ Th. Butler, n. dj. (16), 230–235.

²² *The Anthology of Croat Verse 1450-1950*, Chicago, 1981, 151.

²³ »Croatian Renaissance«, *Journal of Croatian Studies*, 27 (1986), 27, 73–77.

²⁴ Usp. i Vinko Grubišić, »Marko Marulić: *Judita / Judith*, edited and translated from the Croatian by Henry R. Cooper, Jr.«, CM V (1996), 248.

²⁵ A. Kadić, n. dj. (16), 39.

stilsko-retoričkog repertoara. Posrijedi je usporedba Juditina laskanja Holofernu sa seljakovim ugađanjem svinji pred klanje (IV, 293–300), u kojoj se motiv Juditina junaštva i mudrosti također povezuje s grotesknim elementima.²⁶

Dva kasnija prijevoda ponudila su nešto širi izbor iz Marulićeva teksta. Prvi i opsežniji potpisuje Graham McMaster, autor engleskoga podrijetla s bogatim iskustvom prevođenja hrvatske književnosti na engleski jezik. Njegov je prijevod višekratno objavljivan: isprva u časopisu Društva hrvatskih književnika *Most / The Bridge*,²⁷ a potom također u tematu časopisa *Journal of Croatian Studies*,²⁸ koji je kasnije proširen u antologiji *The Glory and Fame. Croatian Renaissance Reader*²⁹ (u ta je dva izdanja prijevod djelomično skraćen u odnosu na prvo izdanje). Osim toga, McMasterova je (cjelovita) inačica uvrštena i u antologijski izbor prijevoda Marulićeva cjelokupna djela na engleski jezik *The Marulić Reader*.³⁰ Taj prijevod uključuje posvetu, opsežnije ulomke iz prvoga (1–20, 81–120), trećega (105–178, 217–234), četvrtoga (79–108, 205–228) i petoga pjevanja (65–84, 165–188, 193–220, 229–258) te završne retke (VI, 429–441). Razvidno je da se u McMasterovu izboru nalazi isti ulomak koji su preveli Butler i Kadić (s manjim kraćenjima, ali i s dodatnih osamnaest redaka s prizorima nakon Holofernova ubojstva), kao i početak i kraj teksta. Osim toga, uvršteno je još nekoliko reprezentativnih ulomaka iz *Judite*: epizoda Nabukodonozorove nesanice i odluka o osvajačkim pohodima, opis gozbe i kasnije nevolje u opkoljenoj Betuliji te opis Juditina ukrašavanja i oduševljenja njezinom ljepotom u asirskome taboru.

Recentni prijevod Ive Šoljana i Vinke Šoljan, još dvoje hrvatskih prevoditelja i profesora s boravištem u Sjedinjenim Američkim Državama, nalazi se u njihovoj antologiji *The Canon of Croatian Poetry, 1450–2000*.³¹ Njihov je prijevodni izbor manjega opsega, ali isto tako uključuje početak (I, 1–20) i kraj *Judite* (VI, 433–441) te prikaz Holofernova ubojstva, no bez prethodnih grotesknih prizora (V, 211–242, 315–316, 319–320).

Marulićeva je *Judita* na engleskome jeziku tako, prema autorovim vlastitim riječima iz posvete don Dujmu Balistriliću, višestruko »prominila (...) lice«, odnosno zadobila šest, manje ili više različitih inačica. Autorov metaforički opis vlastita pjesničkog postupka u posveti *Judite* u ovome je kontekstu znakovit i stoga jer se sâm Marulićev spjev u širem smislu može držati oblikom prijevoda, koji

²⁶ U Bonifačićevoj je antologiji otisnuto i pet kratkih ulomaka iz izvornika, uključujući dio stihova iz petoga pjevanja koji su zastupljeni u Butlerovu i Kadićevu prijevodu.

²⁷ »Dossier: Marko Marulić«, *Most / The Bridge*, 22 (1999), 1–4, 16–31.

²⁸ »Croatian Renaissance Poetry«, *Journal of Croatian Studies*, 45–46 (2004–2005), 45–46, 54–69.

²⁹ The Croatian Academy of America, New York, 2015, 74–89.

³⁰ Književni krug Split – *Marulianum* – Hrvatski svjetski kongres / Croatian World Congress, Split, 2007, 208–235. Svi ulomci u nastavku navodit će se prema tome izdanju.

³¹ I. Šoljan i V. Šoljan, n. dj. (16), 18–23.

je nastao preobrazbom biblijske priče u novome jezičnom i književnom (napose stilskom i žanrovskom) kontekstu.³² Marulić tu preobrazbu poglavito uspoređuje s postupkom ukrašavanja, pri čemu je u metafori osobe, gdje tekst poistovjećuje s naslovnom junakinjom, uspoređuje i s njezinim ukrašavanjem i preodijevanjem u četvrtome pjevanju, kao simboličnim činom pripreme za središnji pothvat.³³ Iako je u njihovu slučaju ponajprije posrijedi promjena jezičnoga medija, i engleske inačice Marulićeva teksta podrazumijevaju svojevrsan oblik njegovoga metaforičkog »presvlačenja«, koje u određenoj mjeri neizbježno obuhvaća stilske i oblikovne aspekte izvornika.

Kad je riječ o takvu prevođenju u užem smislu, njegovu je simboličnu vezu sa semantičkim poljem odijevanja svojedobno uspostavio i Walter Benjamin, uspoređujući jezik prijevoda s »kraljevskim ruhom sa širokim naborima« koje obavlja izvorni sadržaj.³⁴ Polazeći od pretpostavke da bi prijevod trebao nadići težnju k pukome prijenosu sadržaja, Benjamin navedenom usporedbom ukazuje i na općenitu nemogućnost dosljednoga prijenosa izvornoga spoja sadržaja i forme. Dok sadržaj i jezik u polazišnome tekstu, naime, tvore »određeno jedinstvo (...) poput vočke i njezine kore«, jezik prijevoda »ostaje neprikladnim, nadmoćnim i stranim u odnosu spram svojega sadržaja«. ³⁵ Ta činjenica ne obezvrjeđuje prijevod, nego tek potvrđuje da on neizbježno preobražava svoj izvornik, ³⁶ što ga ipak ne oslobađa obveze da reproducira njegovu namjeru, ³⁷ koja se može različito očitovati u pojedinačnim jezicima. Kako je i sama ideja namjere izvornika podložna razli-

---

³² Tako *Juditu*, primjerice, promatra i prevoditelj H. R. Cooper (n. dj. [7], 487–488; n. dj. [15], ix), a svojedobno ju je kao prijevod opisao i Frane Božićević u Marulićevu životopisu (Frane Božićević, *Život Marka Marulića Splitsanina*, prir. i prev. Bratislav Lučin, Književni krug – *Marulianum*, Split, 2007, 39. Zahvaljujem prof. Bratislavu Lučinu koji me je uputio na taj izvor).

³³ »Eto k vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdaržan'ju svete čistoće, prid oči vaše ponesši i postavivši sve lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom; (...)« (Marko Marulić, *Judita [Hrvatski stihovi i proza]*, prir. Bratislav Lučin, Matica hrvatska, Zagreb, 2018, 108. Svi ulomci iz *Judite* u nastavku će se također navoditi prema tome izdanju). O metafori osobe v. Ernst Robert Curtius, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. Stjepan Markuš, Naprijed, Zagreb, 1998, 146–149; napose u *Juditi* v. npr. Ivan Slamnig, »Kontinuitet evropske metaforike u hrvatskoj književnosti«, *Sedam pristupa pjesmi*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1986, 23–24.

³⁴ Walter Benjamin, »Die Aufgabe des Übersetzers«, *Gesammelte Schriften Bd. IV/1*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1972, 15.

³⁵ Isto, 15.

³⁶ Isto, 12.

³⁷ Isto, 16.

čitim interpretacijama,³⁸ ovisnima i o pretpostavljenim učincima koje izvornik, a sukladno njemu i prijevod, trebaju postići,³⁹ njezin prijenos načelno dopušta raznolika jezična i stilska »presvlačenja« ili preinake izvornika.

O tome, kad je riječ o engleskim prijevodima *Judite*, mogu posvjedočiti već i varijacije u pojedinačnim leksičkim rješenjima, počevši od onih u Marulićevu opisu vlastita pjesničkog postupka u posveti, koju prevode samo Henry R. Cooper i Graham McMaster. Primjerice, u citiranome opisu Judite u metafori osobe, oba prevoditelja glagol »uresiti« (u izrazu »kimi se je urešila«) prevode ekvivalentnim glagolom »adorn«, dok imenicu »ureha« Henry R. Cooper prevodi kao »charm« (ukras, ali i s mogućim značenjem privlačnosti, draži, čari: »ne s manjom urehom« = »with no less charm«), dok McMaster rabi značenjski uži ekvivalent »gaud« (»with no fewer gauds« = s ne manje ukrasa). Različita su i tumačenja glagola »prihiniti« (prevari), koji je u tome kontekstu upotrijebljen kako bi negirao mogući štetan ili nedozvoljen učinak pridodanih pjesničkih ukrasa na svetu biblijsku priču (»Eto k vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihiniti«). McMaster ga prevodi ekvivalentnim glagolom »deceive« (prevari, obmane), dok Cooper rabi srodan glagol »seduce« (zavede), koji ima izraženije erotske konotacije, čime i nešto snažnije podcrtava problematiku Juditina odnosa spram Holoferna, a posredno i odnosa pjesničkih ukrasa spram biblijske priče. Premda nisu izravno povezane s tom problematikom, u prijevodu su posvete zanimljive i različite inačice glasovite imenice »začinjavci«, koja je u Cooperovu tekstu postala »predecessors« (prethodnici/pretpci),⁴⁰ a u McMasterovu »our makers« (začetnici/tvorci, ali i pjesnici u arhaičnom značenju). Sve navedene razlike nisu supstancijalne te ne mijenjaju izvorno značenje u znatnoj mjeri, no dobro ilustriraju načelnu mogućnost različitih prevoditeljskih tumačenja izvornika, koja je razvidna i u tretmanu njegove forme.

Četiri ranije inačice (Butler, Bonifačić, Kadić i Cooper) odustaju, primjerice, od prijenosa izvornoga stiha. Ne zamjenjuju ga niti mogućim ekvivalentnim

³⁸ Sâm Benjamin tu ideju osmišljava kao razmjerno apstraktnu, tj. kao »kategorij[u] koja prethodi jezičnoj artikulaciji i potpuno je uvjetuje« (Luka Bekavac, »Preživjeti u prijevodu: Benjamin, Abraham, Derrida«, ur. Cvijeta Pavlović i Vinka Glunčić-Bužančić, *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova X. Smjerovi i metodologije komparativnog proučavanja hrvatske književnosti*, Književni krug, Split, 2008, 138). Prijevodu pritom, štoviše, pridaje utopijsku dimenziju, promatrajući ga kao izraz žudnje za iskonskim »čistim jezikom« koji objedinjuje sveukupne namjere pojedinačnih jezika (W. Benjamin, n. dj. [34], 13).

³⁹ V. npr. Umberto Eco, *Otprilike isto. Iskustva prevođenja*, Algoritam, Zagreb, 2006, 16, 77.

⁴⁰ Cooper pojašnjava da je svjesno odabrao takav neutralan pojam, jer može obuhvaćati i Marulićeve »hrvatske pjesničke prethodnike, kakav god da je mogao biti njihov način ili stil, i drevne pjesnike, koji su očito pisali u klasičnim metrima« (M. Marulić, n. dj. [15], 5, bilj. 2).

engleskim oblikom, poput jampskoga heksametra, koji u idealnome modelu također broji dvanaest slogova,⁴¹ ili jampskoga pentametra, koji je u engleskoj renesansi imao analognu funkciju kao hrvatski dvostruko rimovani dvanaesterac. Ti su prijevodi stoga primarno usmjereni na sadržaj izvornika, ali ipak vizualno oponašaju oblik stihovanoga teksta, pri čemu ga tri djelomična prijevoda dijele i na grafičke katrene kako bi barem na taj način uputili na dvostruku srokovnu svezu u izvorniku. Ti prijevodi rabe i moderni standardni engleski izraz, u čemu je razvidna njihova težnja da izvornik približe potencijalnim suvremenim čitateljima.

H. R. Cooper tekst *Judite* dijeli u odjeljke različite duljine radi lakšega razumijevanja sadržaja,⁴² a jedini prevodi i sve paratekstualne dodatke, pisane u prozi (posvetu, uvodne sažetke sadržaja te bilješke).⁴³ Osim toga, njegov prijevod posjeduje posebnu književnopovijesnu i kulturnopovijesnu dimenziju, jer oponaša ranonovovjekovni jezični izraz iz verzije knjige o Juditi prema glasovitoj Bibliji kralja Jakova (1611). Cooper taj izraz drži prikladnim ekvivalentom Marulićevu jeziku, jer također sadržava arhaičan prizvuk, ali još uvijek može biti razumljiv modernim čitateljima.⁴⁴ Njegova je prijevodna analogija primjerena i utoliko jer se odabrana inačica Biblije drži važnim i utjecajnim jezičnim i književnim spomenikom u anglofonij kulturi,⁴⁵ po čemu je načelno usporediva s Marulićevim opusom i njegovim mjestom i značenjem u hrvatskome kontekstu. Spomenuta srednjovjekovna epska obrada knjige o Juditi u ovome slučaju nije mogla poslužiti kao recepcijsko uporište jer je pisana staroengleskim jezikom i povezana je s tradicijom anglosaksonske junačke epike, koja se razlikuje od poetike ranonovovjekovnoga vergilijevskog spjeva. Vladimir Bublin, doduše, i Cooperov postupak drži problematičnim s obzirom na to da Marulićev tekst nije trebao zvučati arhaično svojoj prvotnoj publici, dok se na ovaj način modernim čitateljima predstavlja kao »povijesni kuriozitet«, a ne kao djelo nadvremenske umjetničke vrijednosti.⁴⁶ Ni postupak arhaizacije tu vrijednost, međutim, nužno ne negira, već naznačuje dijakronijsku dimenziju izvornika, odnosno razliku između trenutka njegova nastanka i vremena kasnije recepcije, te se u tome smislu može

---

⁴¹ Takvim je stihom (sa središnjom cezurom te bez rime) John S. Miletich preveo, primjerice, Marulićevu *Pismu Divici*, koja je pisana u istome obliku kao i *Judita* (u izboru »The Lute and the Lattice. Croatian Poetry of the 15th and 16th centuries«, *Most / The Bridge / Die Brücke / Le pont / Il ponte* 6 [1971], 25, 21; kasnije pretisnuto kao *Love Lyric and Other Poems of the Croatian Renaissance*, Slavica, Bloomington, 2009, 21).

⁴² H. Cooper, n. dj. (15), xi.

⁴³ U pojedinim su bilješkama pridodana i prevoditeljeva pojašnjenja za anglofone čitatelje.

⁴⁴ H. Cooper, n. dj. (15), viii.

⁴⁵ V. npr. Andrew Sanders, *The Short Oxford History of English Literature*, Oxford University Press, Oxford, 1994, 192–193.

⁴⁶ Vladimir Bublin, »Marko Marulić's Croatian Poetry in English in the Light of Umberto Eco's Theory of Translation«, *CM XVI* (2007), 208.

promatrati kao jedna od njegovih legitimnih interpretacija, ukoliko prevoditelj ima na umu prikladnost na taj način uspostavljenih intertekstualnih veza.⁴⁷

Dva kasnija prijevoda *Judite* zadržavaju vezani stih te su u tome smislu bliži izvorniku kao pjesničkome tekstu, s tim da se istovremeno, zbog zahtjeva forme, nešto slobodnije odnose spram sadržaja. Inačica Grahama McMastera u najbližoj mogućoj mjeri oponaša izvorni oblik Marulićeva stiha i sroka, tj. dvostruko rimovanoga dvanaesterca s prijenosnom rimom. Takav zahtjevan postupak McMasterov prepjev čini osobitim dostignućem u korpusu engleskih prijevoda *Judite* (i Marulićeve poezije općenito), što potvrđuje i činjenica da je uvršten u čak četiri antologijska izbora. Vrijedilo bi ipak naglasiti da nije riječ o potpuno istovjetnome stihovnom obliku, što se dijelom može pripisati i razlici između dvaju jezika i versifikacijskih sustava, tj. silabičkoga u hrvatskome ranonovovjekovlju i akcenatsko-silabičkoga u engleskome jeziku. McMasterovi redci tako, između ostaloga, po potrebi variraju broj slogova, a mjestimice i mjesto cezure (primjerice, nakon sedmoga ili petoga sloga).⁴⁸ Ivo Šoljan i Vinka Šoljan također prevode Marulićeve stihove dvanaestercem s povremenim varijacijama u broju slogova te bez unutarnje rime i čvrste cezure. Njihov prijevod, drugim riječima, ne zadržava izvornu dvostruku srokovnu svezu, nego samo parnu rimu na krajevima redaka. Oba kasnija prijevoda stihovne retke također dijele u četverostišne odjeljke (ali ne i strofe) i rabe moderni standardni jezik, s tim da je on u McMasterovu tekstu prožet visokostilskim i arhaičnim riječima i izrazima, kao i sintaktičkim strukturama. Od standardnoga redosljeda riječi po potrebi odstupa i prijevod Ive Šoljana i Vinke Šoljan, no takav je postupak, kako će se pokazati u analizi, pretežito bio potaknut težnjom da se jezični izraz prilagodi pjesničkoj formi, posebice rimi.

⁴⁷ Usp. Iva Grgić Maroević, *Poetike prevođenja. O hrvatskim prijevodima talijanske poezije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2009, 117–118.

⁴⁸ Zahvaljujem Bratislavu Lučinu koji me je uputio na činjenicu da McMasterov prijevodni stih donekle podsjeća i na oblik engleskoga baladnog stiha. Taj stih dopušta varijacije u broju naglasaka i slogova, pa i u rimi, ali se u načelu oblikuje u katrene s četveroiktičnim i troiktičnim redcima (čistoakcenatskim ili jampskim; v. npr. Alex Preminger i T. V. F. Brogan, *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University press, Princeton, 1993, 118–120). U prijevodu *Judite* katrenima bi bili ekvivalentni parovi dvostiha, koji se duljinom i okvirnim brojem naglasaka (u tome slučaju osobito tri) približavaju redcima baladnih katrena. Prevoditelj ipak, prema vlastitu svjedočenju, nije nastojao reproducirati konkretan oblik baladnoga stiha, nego mu se on tek javio kao neizbježna asocijacija (osobna e-korespondencija, na kojoj zahvaljujem Grahamu McMasteru).

3. Prevoditeljski postupci – analiza odabranih primjera

Razlike u pristupima pojedinih prevoditelja, kao i iz njih proizašle interpretacije Marulićeva teksta, dolaze do izražaja već na samome početku spjeva. Za analizu mogu poslužiti četiri uvodna retka, koji sadržavaju najavu teme i početak invokacije:

Dike ter hvaljen'ja presvetoj Juditi,
 Smına nje stvoren'ja hoću govoriti;
 Zato ću moliti, Bože, tvoju svitlost,
 Ne htij mi kratiti u tom punu milost. (I, 1–4)

Radi lakše usporedbe navodi se i moderni hrvatski prijevod Marka Grčića, kojim se, prema vlastitu svjedočenju, služio i Henry R. Cooper:⁴⁹

Dike i pohvale presvetoj Juditi,
 Njena hrabra djela, hoću izreći;
 Zato ću moliti, Bože, tvoju svjetlost,
 Nemoj mi uskratiti u tome punu milost.⁵⁰

Citirani se ulomak može pronaći u četirima prijevodima, počevši od Kadićeva i Cooperova:

1. Ante Kadić:

To extoll and praise the virtuous Judith
 I shall tell of her daring deeds.
 Therefore, o Lord, I beg your help;
 do not deny me your full grace.

2. Henry R. Cooper:

The glories and praises of blessed Judith
 Shall I sing, and her bold deeds.
 Confer on me, O God, I pray, Thy grace,
 Nor lessen in me the measure of Thy mercy.

⁴⁹ H. R. Cooper, n. dj. (15), vii.

⁵⁰ Svi citati iz Grčićeva prijevoda preuzeti su iz: Marko Marulić, *Judit / Judita*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003. U cjelokupnoj su analizi konzultirani sljedeći rječnici: *Oxford Dictionaries – English* (internet, 1. 8. 2021); *Collins English Dictionary* (internet, 1. 8. 2021); *Merriam-Webster Dictionary* (internet, 1. 8. 2021); Željko Bujas, *Novi englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2019.

Premda su inačice *Judite* koje odustaju od vezanoga stiha primarno usmjerene na sadržaj, navedeni ulomak pokazuje da one mogu prenijeti bitnu formalnu značajku Marulićevih stihovnih redaka – uporabu opkoračenja. U Kadićevu je prijevodu sintaksa ipak nešto pravilnija, osobito u prvim dvama redcima, gdje opkoračenje u izvorniku razdvaja prvu surečenicu,⁵¹ u kojoj je glagol usto pomaknut na kraj drugoga retka. Kadić je sintagmu iz prvoga retka pretvorio u zavisnu surečenicu, što je zahtijevalo i promjenu vrste riječi, tako da su imenice »dike« i »hvaljen'ja« postale glagoli u infinitivu »extoll« i »praise«. Tim postupkom, kao i premještanjem glagola u uobičajeniji položaj, tj. prije objekta, pojednostavljeni su sintaksa i sadržaj prijevoda: »Da bih veličao i hvalio kreposnu Juditu, / govorit ću o njezinim hrabrim djelima«. Cooperov prijevod dosljednije prenosi izvornu sintaksu, iako je mjestimice također mijenja. I tu je, primjerice, izraz »hoću govoriti« pomaknut na početak drugoga retka, ali i sa stilski obilježenijom inverzijom pomoćnoga glagola i subjekta, te uz sadržajnu izmjenu koja jasnije ističe pjesničku narav izvornika: »shall I sing« = »pjevat ću«. Ni izraz »smina nje stvoren'ja« Kadić i Cooper ne prevode na isti način, ali rabe slične izraze koji zadržavaju izvornu figuru aliteracije: »daring deeds« (Kadić), odnosno »bold deeds« (Cooper) = hrabra/odvažna djela. Oba se prijevoda razlikuju i u pojedinim ostalim leksičkim rješenjima – primjerice, pridjev »presvetoj« je u Kadićevu tekstu postao »virtuous« (kreposna), a u Cooperovu »blessed« (blagoslovljena, blažena). Imenica »svitlost« u Kadićevoj je inačici slobodnije prenesena kao »help« (pomoć), a u Cooperovoj kao »grace«, i to uz dodatak glagola »confer« (podariti, dati). Sama riječ »grace« je mogući ekvivalent riječi »milost« iz idućega retka, kako je prevodi i Kadić, dok Cooper tu rabi imenicu slična značenja »mercy« (milost, milosrđe), i to u okviru nešto slobodnije parafraze: »Nor lessen in me the measure of Thy mercy« (nemoj umanjiti u meni mjeru svoje milosti / svojega milosrđa). Posvojna zamjenica drugoga lica jednine (Thy) ujedno ukazuje na autorov postupak arhaizacije.

Iste retke nešto drukčije interpretiraju Graham McMaster te Ivo i Vinka Šoljan, u čijim je inačicama izbor i raspored riječi poglavito uvjetovala rima, koja je zahtijevala mjestimične sadržajne promjene, pa i proširenja. Sadržajna se proširenja u tim obama prijevodima mogu pripisati i nešto većem leksičkom obujmu engleskih redaka u odnosu na hrvatske, odnosno činjenici da engleski redci mogu sadržavati nešto veći broj riječi zbog njihove manje prosječne duljine:⁵²

⁵¹ Prema analizi Nevena Jovanovića posrijedi je tzv. »blago« opkoračenje, koje dolazi »nakon kraja sintaktičke cjeline manje od rečenice« (Neven Jovanović, »Usporedba opkoračenja u *Juditi* i *Davidijadi*«, popratni materijali uz izlaganje na skupu 31. *Marulićevi dani*, 23. travnja 2021, 2). Usp. i Jovanovićev rad u ovom svesku CM.

⁵² Zoran Kravar, »Izvorni i prijevodni stih. Tipologija njihovih odnosa«, *Tema stih*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993, 76.

1. Graham McMaster:

The glory and the fame of Judith the blessed,
 her bold deeds the same, to sing I'm possessed.
 So, Lord, I've addressed my appeal for your light,
 let it not be suppressed, your grace grant so bright.

2. Ivo i Vinka Šoljan:

Of the most holy Judith's fame and her glory,
 Because of her deeds, I want to tell my story;
 Therefore, I shall ask now, O God, your holy might,
 Do not keep away from me your most gracious light.

U prijevodu početne sintagme »dike ter hvaljen'ja«, koja je u Cooperovoj inačici prevedena kao »The glories and praises« (slave i hvale), oba kasnija prijevoda rabe iste i srodne imenice (»glory« = slava/dika i »fame« = slava/ugled) ali u različitome redosljedju i drukčijoj sintaktičkoj svezi s junakinjinim imenom – McMaster u postpoziciji s prijedlogom (»the glory and the fame of Judith«), a Ivo i Vinka Šoljan u posvojnome obliku sa sufiksom (»Judith's fame and her glory«). U njihovu je prijevodu ta sintagma i pomaknuta na kraj prvoga retka, kako bi se rimovala sa završnom riječju u idućemu retku, gdje je izraz »hoću govoriti« proširen u »I want to tell my story« (želim reći/ispričati svoju priču). U McMasterovoj je inačici rimu na krajevima redaka omogućila inverzija imenice »Judith« i pridjeva »blessed«, kojim je, kao i u Cooperovoj inačici, preveden Marulićev pridjev »presvetoj«.⁵³ Drugi član para, pridjev »possessed« (obuzet, opsjednut), zamjenjuje glagol »hoću«⁵⁴ i tako već najavljuje ideju božanskoga nadahnuća pjesnika, razrađenu u nastavku invokacije. McMaster ga pritom također rabi u sprezi s glagolom »sing« (pjevati) kao zamjenom za »govoriti«. Rima je zahtijevala stanovite sadržajne izmjene i na krajevima idućega para redaka, pri čemu je McMaster pridjev »punu« u četvrtome retku zamijenio pridjevom »svijetlu/sjajnu« = »bright« (u aliterativnome izrazu »grace grant so bright«), stavivši ga u postpoziciju kako bi ga ujedno zvukovno, ali i sadržajno povezao s imenicom »svjetlost« = »light« na kraju prethodnoga retka. U prijevodu Ive Šoljana i Vinke Šoljan su pak izvorne imenice »svitlost« i »milost« zamijenile mjesta, pri čemu

⁵³ Prijevod Ive Šoljana i Vinke Šoljan u ovome je slučaju bliži izvorniku, s tim da rabi stilski obilježeniji oblik »the most holy« (umjesto standardnoga »holiest«).

⁵⁴ Rima u polurecima također je zahtijevala stanovite sadržajne izmjene, odnosno amplifikacije: »smiina nje stvoren'ja« = »her bold deeds the same«, zbog rimo vanja s »fame« (2. redak: njezina hrabra djela isto); »ću moliti« = »I've addressed my appeal«, zbog rimo vanja sa »suppressed« (3. redak: uputio sam svoju molbu).

je druga nešto slobodnije prevedena sintagmom »svetu moć« = »holy might«, dok je u prvoj pridjev »punu« zamijenjen superlativom »najmilostiviju« = »most gracious«.

Oba prijevoda također zadržavaju opkoračenja, kao i inverziju u prva dva retka, tj. stavljaju glagol u završni položaj, s tim da se u McMasterovu ulomku nalazi i nekoliko dodatnih primjera inverzije, koji nisu prisutni u izvorniku (»Judith the blessed«, »to sing I'm possessed«, »your grace grant so bright«). U tomu je prijevodu, gledanome i u cjelini, nešto izraženija uporaba inverzije, ali i drugih stilskih figura, poput aliteracije, i općenito je uočljiv viši stupanj poetizacije izraza u odnosu na ostale prijevode. U usporedbi s njime pjesnički izraz u inačici Ive Šoljana i Vinke Šoljan nešto je jednostavniji, te se ponajviše podređuje rimi. U prilog tomu može, između ostaloga, posvjedočiti i nastavak invocacije, u kojemu se pripovjedač izrijekom odriče antičkih božanstava:

[Da ti s' nadasve svet, istinni Bože moj,
Ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj,]
A ne skup trikrat troj divička okola,
Pridavši još u broj s kitarom Apola. (I, 13–16)

Grčić:

[Jer ti si iznad svega svet, istiniti Bože moj;
Ti činiš da se slatko pjeva, ti si vjernima mir,]
A ne zbor od triput tri djevička kola,
Dodavši još broju Apolona s kitarom.

Za usporedbu su ključna dva posljednja retka, koji se navode i u Cooperovoj inačici (u trima se ranijim prijevodima ne nalazi citirani ulomak), a uz sve tri inačice dodajemo i vlastiti doslovni povratni prijevod na hrvatski jezik:

1. Cooper:

Not the thrice-three choirs of maids,
Nor Apollo on the lute in their number.
[Ne triput-tri zbora djevojaka/djevica,
Niti Apolon na lutnji u njihovu broju.]

2. McMaster:

and not that triple crew of maidens three,
and Apollo too, with his cithara free.
[a ne ta trostruka družba djevica triju,
niti Apolon također, sa svojom kitarom slobodnom.]

3. Ivo i Vinka Šoljan:

And not that music to which the nine Muses danced,
 By the sound of Apollo's lyre more enhanced.
 [I ne ta glazba na koju je devet muza plesalo,
 Zvukom Apolonove lire obogaćena/poboljšana.]

Marulićeva perifraza za kolo muza, kao još jedna od prepoznatljivih sastavnica klasičnoga (epskog) stila,⁵⁵ zadržana je u Cooperovu i McMasterovu prijevodu, tek s manjim varijacijama.⁵⁶ Primjerice, dok je u obama ispuštena riječ »okola«, riječ »skup« je u Cooperovu tekstu prevedena kao »choir« (glazbeni zbor, jedno moguće tumačenje Grčićeva prijevoda), a u McMasterovu kao »crew« (društvo, družba), kako bi se rimovala s prilogom »too« na kraju idućega poluretku. McMaster usto dodaje pridjev »free« uz imenicu »cithara« (= »kitarom«), kako bi uspostavio rimu na krajevima redaka, te uvodi dvije inverzije (»maidens three« – »cithara free«). Još izraženija odstupanja od izvornika razvidna su u prijevodu Ive Šoljana i Vinke Šoljan, koji zamjenjuju Marulićevu perifrazu izravnim spomenom devet muza, što se može promatrati kao stilski gubitak, ali i kao olakšica za čitatelje. Prevoditelji pritom proširuju i pojašnjuju izvornu pjesničku sliku (spominje se glazba na koju plešu muze, a potom se i povezuje s Apolonovom lirom, kao modernijim ekvivalentom riječi kitara). Time se ujedno uspostavlja rima, koja je efektna i sa sadržajnoga gledišta (ključni glagoli »danced« – »enhanced« kao ekvivalenti izvornome paru »okola« – »Apola«). Izgubljena se perifraza tako donekle nadoknađuje slikovitijim opisom, kao i značenjem ispunjenom rimom.

Za analizu i usporedbu različitih prevoditeljskih pristupa zanimljiv je i najprevođeniji ulomak iz petoga pjevanja *Judite*, osobito s obzirom na različite načine na koje su pojedini autori nastojali prenijeti redovito isticanu slikovitost Marulićeva stila, kao i njegove različite registre. Kao ilustrativan primjer može poslužiti detalj iz opisa pijanih Holofernovih vojnika, s komično-grotesknim motivima istaknutoga trbuha i zapletenih jezika:⁵⁷

⁵⁵ Usp. Dunja Fališevac, »Figura u epu (na primjeru Marulićeve *Judite*)«, *Kaliopin vrt I*, Književni krug, Split, 1997, 62–63.

⁵⁶ Cooperov prijevod Marulićeve bilješke uz ovu perifrazu nije posve precizan: izraz »devet biše božic« preveden je kao »nine in number were the gods«, tj. »devet u broju bilo je bogova« umjesto božica (»goddesses«). Kako se u nastavku bilješke navodi da je »meju njimi Apolo s kitarom« (»and among them Apollo with his lute«), prijevod bi se mogao protumačiti i tako da je Apolon jedan od devet »bogova« na koje Marulić upućuje, odnosno muza, a ne njihova pratnja (M. Marulić, n. dj. [15], 15, bilj. 2).

⁵⁷ Cjelokupan je ulomak u Kadićevu, Butlerovu i Cooperovu prijevodu detaljnije analizirao Vinko Grubišić (n. dj. [24], 248–250).

Tarbuh kako žara nadmen odstojaše,
 Rič ku potopara jazik prikošaše. (V, 177–178)

Grčić:

Trbuh se kao žāra nadmen izbečio;
 Jezik pregrizaše riječ koju protiskivaše;

Navedeni su redci na sljedeći način protumačeni u trima ranijim prijevodima:

1. Kadić:

Their swollen bellies protruded like pots,
 their tongue cut words which they tried to utter;

2. Butler:

Their bellies stood arrogantly out, like great pots,
 They spoke in clipped, piercing speech;

3. Cooper:

Their bellies peeked out, swollen like a pot;
 Their tongues cut off any word they might let slip;

Butlerova se inačica najslobodnije odnosi prema izvorniku, pri čemu u prvome citiranom retku dodaje pridjev »great« (veliki), dok pridjev »nadmen« prevodi prilogom »arrogantly« (arogantno), pojačavajući negativne konotacije motiva trbuha, ali i opisane neprijateljske asirske vojske (u doslovnome prijevodu: »Njihovi trbusi izbočili su se arogantno, kao velike posude/ćupovi«).⁵⁸ U drugome je retku izgubljen slikoviti opis otežanoga govorenja, te je sadržaj slobodnije pojašnjen kao »govorili su presječenim, prekidajućim govorom«. Kadić i Cooper, s druge strane, pridjev »nadmen« prevode u doslovnijem, tjelesnom smislu kao »nabrekao« (»swollen«), pri čemu Kadić uvodi i figuru aliteracije u cjelokupnome prvome retku: »swollen bellies« (nabrekli trbusi) i »protruded like pots«. Glagol »protrude« u potonjoj sintagmi jedna je od mogućih engleskih inačica izvornoga glagola »odstojati« (izbočiti se), no pripada višem stilskom registru od Butlerova sinonimnog fraznog glagola »stood out«. Cooperov glagol »peek out« sličnoga je značenja, ali stvara nešto drukčiju predodžbu, tj. opisuje trbuhe koji proviruju.

⁵⁸ Riječ »pot«, koju rabe sva tri prevoditelja, u ovome je kontekstu prikladna i stoga jer u neformalnom govoru može označavati veliki trbuh.

U prijevodu idućega retka Kadić dijelom također pojašnjava izvornik, prevodeći glagol »potopara« (»protiskivaše«) kao »tried to utter« (pokušali izgovoriti), dok ga Cooper tumači nešto slobodnije – »they might let slip« (mogli propustiti).

Navedeni je ulomak u McMasterovoj inačici sadržajno i stilski prošireniji u odnosu na prethodne primjere, a dijelom i u odnosu na sâm izvornik:

Grossly bulge their wombs, like great distended urns,
their thickened tongues consume the words they feebly churn,

McMasterove sadržajne modifikacije i amplifikacije oblikuju slikovitiji prizor te pojačavaju njegov komički učinak. Trbusi su tu, primjerice, postali utrobe (»wombs«) koje se snažno/pretjerano izbočuju (»grossly bulge«), pri čemu engleski prilog »grossly« može značiti i »vulgarno«, a utrobe su potom uspoređene s velikim proširenim posudama (doslovno urnama/žarama: »great distended urns«). Slika u drugome retku također je proširena – u slobodnome prijevodu: »njihovi zadebljali jezici gutaju riječi koje slabašno/nemoćno okreću«.

Marulićevi slikoviti opisi i stilske figure općenito predstavljali su poseban izazov za prevoditelje; on ponajbolje dolazi do izražaja u dvjema najopsežnijim inačicama – Cooperovoj i McMasterovoj. Cooperov je prijevod u tom slučaju uspio zadržati određena obilježja Marulićeva poetskog izraza, no postupak poetizacije posebice je naglašen u McMasterovoj inačici, gdje ne ostaje ograničen samo na stih i rimu nego nužno obuhvaća različite razine teksta. U prilog tomu zaključno može posvjedočiti još barem jedna iz niza Marulićevih proširenih usporedbi, koja se nalazi na početku epa te Nabukodonozora u noćnom nespokoju izazvanom pohlepom za moći uspoređuje s bijesnim psom:

Kakono kad bludi sobom simo-tamo,
Bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,
Ner se varti samo ter ujisti preži,
Onamo, ovamo, ciri se i reži, (I, 93–96)

Grčić:

Kao kad luta tamo-amo
Bijesan pas među ljudima, ne zna kamo bi,
Nego se samo vrti i vrebda da ujede,
Onamo, ovamo, kesi se i reži:

1. Cooper:

How like the mad dog, dashing hither-thither,
In amongst the crowds, and knowing not whither,

Turning and lunging and threatening to bite,
Backwards and forwards, snarling and growling:

[Poput bijesnog psa, koji juri amo-tamo,
Među svjetinom, i ne zna kamo,
Vrti se i nasrće i prijeti da će ugristi,
Natrag i naprijed, ceri se i reži:]⁵⁹

2. McMaster:

As when it turns at bay, then dashes here and there,
the rabid canine stray flies it knows not where,
turns round in its despair and snaps its foaming jaws
round, about, ev'rywhere, it snarls and growls and roars,

[Kao kad se okrene opkoljen, onda juri amo i tamo,
bijesan pas lualica/zalutao zalijeće se ne zna kamo,
vrti se u svojem očaju i škljoca zapjenjenim čeljustima
ukrug, naokolo, svugdje, ceri se i reži i zavija.]

Cooper i u ovome primjeru dosljedno prenosi Marulićev opis, tek u nešto preglednijem sintaktičkom ustroju u prvim dvama redcima, ali i s dodatkom glagola »lunging« (nasrćući). Njime pojačava i stilski učinak – točnije, postupak ponavljanja u polisindetske nizu glagola u istome obliku participa, koji je nastavljen i na kraju idućega retka, a uključuje i zvukovno ponavljanje (sufkis-ing). Ono je razvidno i na krajevima dvaju prethodnih redaka, čak u obliku rime (»hither-thither« – »whither«).

U McMasterovoj je inačici ponovno proširena izvorna slika, pa je, primjerice, bijesan pas postao lualica ili zalutao (»stray«), te je opkoljen (»turns at bay«) i vrti se u očaju (»in its despair«),⁶⁰ a sintagma »ujisti preži« proširena je u motiv škljocanja zapjenjenim čeljustima (»snaps its foaming jaws«). U posljednjem je retku također pojačan postupak ponavljanja, dodavanjem priloške oznake, kao i glagola glasanja, čime se oblikuje tročlani, umjesto izvornoga dvočlanoga niza

⁵⁹ Engleski glagoli »snarl« i »growl« zapravo su sinonimni i oba bi se mogla prevesti kao »režati«, stoga je u povratnom prijevodu u oba primjera naveden i moderni ekvivalent Marulićeva glagola »ceriti se«, imajući na umu i da prvi engleski glagol »snarl« također može podrazumijevati pokazivanje zuba.

⁶⁰ Izostavljena je, doduše, sintagma »meu ljudi«.

u poluredcima, koji usto zadržava asonanciju i aliteraciju (»round, about, ev'ry-where, it snarls and growls and roars«).⁶¹

4. Zaključak: promjene *Juditina* jezičnog i književnog ruha

Razmotrene prevoditeljske strategije i postupci oblikovali su šest inačica Marulićeve *Judite* na engleskome jeziku, ponudivši različite interpretacije izvornoga teksta i njegovih obilježja u novome jezičnom i književnom kontekstu. Njegova je rekontekstualizacija nužno podrazumijevala manje ili veće preobrazbe, uvjetovane ponajprije jezičnim razlikama, na čiju je ulogu svojedobno upozorio i sâm Marulić u popratnome napisu svojega prijevoda Petrarcine kancone Djevici na latinski jezik: »Postoje neke vlastitosti jezika, od naravi tako određene, da mnoge od njih, koje su u jednome jeziku zgodne, prikladne i lijepo izražene, kad se prenesu u drugi, izgledaju izopačene i nepotpune«. ⁶² Osim jezičnih razlika, konačni oblik engleskih inačica *Judite* odredile su i individualne prevoditeljske interpretacije Marulićeva teksta, kao i relevantnih obilježja polazišne, ali i primateljske književne tradicije.

Šest se prijevoda na tome tragu okvirno može podijeliti u dvije skupine, s obzirom na to odustaju li od vezanoga stiha ili ga zadržavaju u obliku koji je u određenoj mjeri blizak izvorniku. U prijevodima koji primjenjuju prvi postupak primarni je naglasak na prijenosu sadržaja, s tim da su i oni dijelom uspjeli zadržati pojedina formalna i stilska obilježja izvornika, poput opkoračenja te različitih stilskih figura. Dosljednost u prijenosu sadržaja i forme pritom je varirala u različitim prijevodima. Najograničeniji uvid u izvornik pruža ulomak Antuna Bonifačića, već i svojim opsegom, sukladnim s koncepcijom autorove antologije, gdje su kratkoća i informativnost na prvome mjestu. Osim toga, taj prijevod sadrži i znatnije sadržajne pogreške, zbog krivoga razumijevanja pojedinih riječi i izraza, ali i mjestimičnih tiskarskih previda. I Butlerov je prijevod, u usporedbi s Kadićevim i Cooperovim, mjestimice manje precizan te rabi i nešto jednostavniji jezični izraz. Prijevod Henryja R. Coopera je pak samim opsegom ponudio najpotpuniji uvid u Marulićev izvornik, a u načelu je pouzdan u prijenosu sadržaja i izraza. I Cooper je, doduše, prema vlastitu svjedočenju, povremeno odstupao od izvornika te improvizirao, odnosno uvodio »slikovite ekvivalente kako bi dočarao

⁶¹ Aliteracija još snažnije dolazi do izražaja ukoliko se redak čita u skladu s tzv. rotičnim inačicama (*rhotic varieties*) engleskoga jezika, koje izgovaraju fonem *r* prije suglasnika i na krajevima riječi (poput škotske, irske ili većine sjevernoameričkih).

⁶² Prema: Radovan Vidović, »Marulićev latinski prepjev Dantea«, *Mogućnosti*, 3 (1956), 4, 309; v. i M. Tomasović, n. dj. (2), 236. O sličnim razmatranjima pojedinih ostalih europskih ranonovovjekovnih autora v. P. Burke, n. dj. (8), 25.

duh, ako već ne i doslovno značenje izvornika«. ⁶³ Njegova je inačica specifična i po postupku arhaizacije, koji služi kao dodatni oblik književnopovijesne kontekstualizacije, premda može predstavljati (djelomičnu) prepreku ili barem izazov za suvremenu čitateljsku recepciju *Judite*.

Dva novija prijevoda potpunije predstavljaju Marulićev izvornik kao pjesnički tekst, no zbog toga nešto slobodnije prenose sadržaj, uvodeći po potrebi nove pjesničke slike i/ili modificirajući postojeće. Ta je tendencija poglavito vidljiva u McMasterovu tekstu, koji na taj način općenito obogaćuje pjesnički izraz, a sličan učinak postiže i dodavanjem zvukovnih figura (osobito aliteracije), kao i mjestimičnom arhaizacijom i povišenim stilskim registrom. Pjesnički izraz u prijevodu Ive Šoljana i Vinke Šoljan nešto je jednostavniji, ali je stoga i vjerojatno pristupačniji za suvremenu čitateljsku recepciju. Premda to dvoje prevoditelja ne zadržavaju Marulićevu strokovnu shemu u cijelosti, odnosno ne prenose je u polurecima, sama rima (na krajevima redaka) služi im kao jedan od ključnih smjerokaza u oblikovanju sadržaja i izraza.

Različite inačice Marulićeve *Judite* na engleskome jeziku na koncu potvrđuju da ona predstavlja osobit prevoditeljski izazov, ne samo zbog povijesne udaljenosti nego i zbog autorove pjesničke vještine – Marulić je ponajprije, riječima Bratislava Lučina, »pjesnik, a to znači umjetnik riječi, i tako ga treba čitati: on je majstor izraza i stila, s osjećajem za rimu i ritam, za plastičnu sliku, za retoričko umijeće«. ⁶⁴ Analizirani se prijevodi s toga gledišta razlikuju u pristupima i dosezima, odnosno u mjeri u kojoj su uspjeli dočarati specifičnosti Marulićeva pjesničkog izraza. McMasterova je inačica u tomu najdosljednija, s tim da bi u mogućoj daljnjoj analizi iznesena opažanja vrijedilo potkrijepiti detaljnijom usporedbom prijenosa cjelokupnoga (zastupljenog) stilsko-retoričkog aparata u svih šest prijevoda.

Ako se u budućnosti pojave novi engleski prijevodi Marulićeva epa (bilo djelomični bilo cjeloviti), oni bi mogli iskušati drukčije prevoditeljske pristupe te ponuditi njegova nova tumačenja. ⁶⁵ Primjerice, *Judita* bi se dala prevesti i spomenutim analognim stihovima poput jampskoga heksametra ili jampskoga pentametra, ili pak modernom prozom. Kad je pak riječ o postojećim prijevodima, bilo bi zanimljivo provesti empirijsko istraživanje u raznovrsnim slojevima čitatelja, koje bi pokazalo koje od svih zastupljenih i/ili potencijalnih pristupa recipijenti različitih profila drže najuspjelijima i/ili najpristupačnijima.

⁶³ H. R. Cooper, n. dj. (15), viii.

⁶⁴ Bratislav Lučin, n. dj. (6), 16.

⁶⁵ Otvorenim ostaje pitanje hoće li se Ivo i Vinka Šoljan možda odlučiti da prevedu cjelovitu *Juditu*. Graham McMaster je tu mogućnost barem za sad otklonio (u osobnoj e-korespondenciji), jer drži da anglofona publika ne bi bila sklona njegovu prevoditeljskom postupku.

Kristina Grgić

DRESSING *JUDITA* IN ENGLISH

Marking the fifth centenary of the first edition of Marulić's *Judita*, the paper examines translations of it into English, which, symbolically at least, confirm Marulić's status as an international classic and reinforce efforts to have his *Judita* suitably presented as »a supreme work of world literature« (H. R. Cooper). While the global dominance of the English language could well afford *Judita* a wider space of reception, including non-native speakers of that language, the English translations have primarily come into being as result of a dialogue between Croatian and anglophone literature and culture. Also important from this point of view are the potential points of contact with the receptive culture, such as Marulić's being known in the English Early Modern period as a distinguished Christian humanist. Then there is the content of *Judita/ Judith*, a work of the common western Christian tradition, several times re-written and processed in anglophone literary culture.

In addition to the currently only integral translation of *Judith* by Henry R. Cooper, which was published in 1991 as an edition on its own, there are five more partial translations published in journals and anthologies. Three translations that preceded Cooper's were published by Thomas Butler (in the anthology *Monumenta Serbocroatica*, 1980), Antun Bonifačić (*The Anthology of Croat Verse 1450-1950*) and Ante Kadić (*Journal of Croatian Studies*, 1986). The translations of Butler and Kadić cover the same section from Canto 5 (with just a few lines different), containing the key scene of the murder of Holofernes and the preceding scenes of the intoxicated Assyrian army. Ante Kadić, in the article accompanying his version, translated short fragments from the beginning and end of the poem. Antun Bonifačić put into his anthology eight lines from the fourth canto, which are not as typical as the lines in other translations, but contain one of the many Marulić similes.

The later translation of Graham McMaster, which has been published four times, in the journals *Most / The Bridge* (1999) and *Journal of Croatian Studies* (2004–2005), and in the anthologies *The Marulić Reader* (2007) and *The Glory and Fame. Croatian Renaissance Reader* (2015), provides a somewhat wider selection from the Marulić text: the dedication, rather longer fragments from the first, third, fourth and fifth cantos, and the concluding lines. The recent translation of Ivo Šoljan and Vinka Šoljan (the anthology of *The Canon of Croatian Poetry, 1450–2000*, 2015) is somewhat shorter, but also includes the beginning and end of *Judith* and the death of Holofernes, but without the preceding grotesque scenes.

Considering the symbolic links between translating and the semantic field of dressing, which were once established by Walter Benjamin, the English versions of Marulić's writing can be looked at as a kind of form of its metaphorical

»dressing« in the literary and linguistic garb of English. Analysis of the selected fragments shows that the individual examples of translatorly »changing clothes« have provided various interpretations of the original text and its characteristics in the new linguistic and literary context, with diverse variations at all levels of form and content, from the structure of the verse to individual words and phrases.

The four earlier translations gave up on transmitting the original verse forms and the use of any possible equivalent English form, such as iambic hexameter or pentameter. They place the emphasis on transmission of the content, also, to a certain extent, managing to retain certain formal and stylistic characteristics of the original, such as enjambment and various stylistic figures. H. R. Cooper archaised his translation, modelling it on the early modern linguistic idiom of the King James Version (1611), thus establishing a literary-historical analogy with the time of the production of the original.

Two later translations of *Judita* retain the form of the rhymed verse close to the original. The translation of Graham McMaster is a particular achievement in the body of English translations of *Judita* (and of Marulić's poetry in general), for to the closest possible extent it imitates the original line and rhyme, i.e., the double-rhymed dodecasyllabics with transferred rhyme. Still, this is not a completely identical verse form (among other things, according to local exigencies the number of syllables in the line is varied, and so is on occasions the position of the caesura), which can in part be ascribed to the difference between the two languages and systems of versification. Ivo Šoljan and Vinka Šoljan also translate Marulić's verse with dodecasyllabics with occasional variations in the number of syllables and without a firm caesura, but without the internal rhyme. These two translations accordingly present Marulić's original as poetic text more completely, but in return are somewhat freer in transferring the content, bringing in as necessary new and/or modifying the existing poetic images. This tendency is particularly visible in McMaster's translation, which in this manner in general enriches the poetic expression, achieving a similar result with the addition of phonic figures (particularly alliteration), as well as with occasional archaisms and an elevated stylistic register. The poetic expression in the translation of Ivo and Vinka Šoljan is a little simpler, but for this reason probably more apt for reception by contemporary readers.

The different versions of Marulić's *Judith* in English ultimately confirm that it is a very particular challenge to the translator, not only because of the historical distance, but also because of the author's poetic skills. The translations differ from each other in their approaches and accomplishments, in the extent to which they have managed to elicit the specificity of Marulić's poetic expression.

Should in the future any new English translations of Marulić's epic appear, either integral or partial, they might try out different translation approaches and provide new interpretations. For example, *Judita* might be translated with the mentioned analogous verses like iambic pentameter or hexameter, or even in modern

prose. As far as the existing translations are concerned, it would be interesting to conduct empirical research among various strata of readers, showing which of all the actual and/or potential approaches recipients of different profiles consider the most successful and/or the most approachable.

Keywords: Marko Marulić, *Judita*, literary translating, English language

